

Ю. П. Князьков

КОРОТКА ІСТОРІЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ МІСТА ЗАПОРІЖЖЯ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1945 рр.)

У публікації висвітлюються особливості існування загальноосвітніх шкіл міста Запоріжжя під час нацистської окупації (1941-1943 рр.). У «Додатках» подані короткі звістки про історію всіх загальноосвітніх шкіл тодішнього міста, а саме: працювала школа, чи була закрита, її статус (початкова, семирічна), адреса школи, чи займалося шкільне приміщення окупантами для розташування військових частин та окупаційних установ, кількість вчителів і учнів, чи була знищена шкільна будівля загарбниками.

Ключові слова: місто Запоріжжя, окупація, штадткомісар, загальноосвітня школа, шкільна будівля.

Період тимчасової нацистської окупації став трагічним етапом в історії міста Запоріжжя. На території Запоріжжя та великої частини СРСР була тимчасово встановлена влада фашистських загарбників.

Інтерес до історії Великої Вітчизняної війни серед громадськості та в науковій літературі ніколи не згасав і підвищився нині. Проте, питання життя людей за часів нацистської окупації і окупаційна політика фашистів розкрита ще недостатньо. Це стосується і історії міста Запоріжжя. Зокрема, про історію окремих міських шкіл періоду окупації в літературі нічого не повідомляється.

Питання історії загальноосвітніх шкіл Запоріжжя періоду нацистської окупації (1941-1943 рр.) є актуальними, тому що характеризують тодішню політику нацистської влади в галузі освіти і мають краєзнавчий характер.

Автор даної статті поставив за мету надати короткі звістки про історію всіх загальноосвітніх шкіл міста Запоріжжя періоду окупації (1941-1943 рр.), а саме: працювала школа, чи була закрита, її статус (початкова, семирічна), адреса школи, чи зайнята була шкільна будівля окупантами для розташування військових частин та окупаційних установ, кількість вчителів і учнів. Простежений також зв'язок між номерами тодішніх шкіл і сучасними шкільними закладами міста Запоріжжя.

Питання організації тодішнього навчального процесу, нового ідейного змісту викладання, вимог до вчителів, їх матеріального положення та інші можуть бути темою окремого дослідження.

Слід розпочати з того, що місто Запоріжжя на той час поділялось на дві частини – Стару частину міста і Нову частину міста. Межею між ними була балка Капустянка. Старе місто складало територію на схід і південь від балки. Це був довоєнний Сталінський район (тепер територія Жовтневого, Комунарського і Шевченківського районів. Так звана «Нова частина міста» також знаходилась на лівому березі Дніпра і займала територію нинішніх Орджонікідзевського, Заводського і частини Ленінського районів. Часто вона називалась «Запоріжжя-Нове».

Всім сферами міського життя Старої частини міста займалась міська управа (офіційна назва «Запорізька Українська Допоміжна Управа»). Новою частиною Запоріжжя займалась районна управа («Запорізька Українська районна Допоміжна Управа нової частини міста»), яку контролювала міська управа.

Обидві управи міста Запоріжжя підпорядковувались нацистським органам влади. Спочатку головою міста був фельдкомендант (воєнний комендант), а з вересня 1942 р. – штадткомісар (цивільний комендант міста). Штадткомісар мав свій цивільний апарат управління, що був поділений на відділи, робітниками яких були головним чином німці і фольксдойче. Саме ж місто Запоріжжя як великий промисловий центр в межах Рейхскомісаріату «Україна» була виділена в окремий округ.

Шкільною справою в окупованому місті займався відділ народної освіти міської управи, якому безпосередньо були підпорядковані школи. У 1942 р. він складався з чотирьох осіб (зав. відділом, інспектор, інспектор профтехшкіл, секретар-друкарка) [1, арк.49]. Таким же був склад і відділу освіти Нової частини міста. Штадткомісар затверджував всі заходи відділу народної освіти міських управ. Навіть найменш важливі рішення (наприклад, спилити сухе дерево чи розібрати зруйнований сарай на дрова) узгоджувалися з окупантами (апаратом штадткомісара).

Правобережна частина довоєнного міста Запоріжжя в роки окупації не входила до складу міста. Вона стала частиною Запорізького округу (нем. – «gebiet», якій адміністративно відповідав радянському району, проте був більшим за розмірами). Правобережні школи тодішнього міста підпорядковувались Хортицькій управі (центр був у селищі Верхня Хортиця), Запорізькій окружній управі і гебітскомісаріату (німецько-фашистської окружної адміністрації), що стояв над управами. Документи цих закладів фашистського управління не збереглися. Тому будь-які докладні відомості про правобережні школи міста Запоріжжя в роки німецько-фашистської окупації відсутні. Саме тому ми розглядаємо історію загальноосвітніх шкіл міста, що розташовані в лівобережній частині міста.

Ідейною основою освітньої політики фашистів на землях України і у Запоріжжі, зокрема, стала нацистська ідеологія про расову зверхність німців і ставлення до населення завойованих територій як до людей нижчої раси. Місцеве населення повинно було стати масовою малокваліфікованою робітничою силою для окупантів і робітниками середньої кваліфікації.

Саме необхідність підготовки майбутньої робітничої сили для потреб нацистів, а також завдання ідеологічної війни і німецько-фашистської пропаганди і зумовили існування загальноосвітніх шкіл на

окупованих територіях. Школа повинна була стати зряддям ідеологічного і культурного закабалення молоді. Без шкільної освіти на захоплених землях, а тим більше в містах, фашисти не могли обійтися.

Сутність і особливості політики нацистів у сфері шкільної освіти у 1941-1943 рр. повною мірою проявилися в місті Запоріжжі.

Особливістю існування загальноосвітніх шкіл міста Запоріжжя під час окупації було значне скорочення їх кількості. Частково це було пов'язано зі скороченням чисельності населення (зокрема шкільного віку) в результаті евакуації.

До війни станом на червень 1941 р. запорізькі загальноосвітні школи мали номери, що в цілому відбивали час появи тієї чи іншої школи та розташування школи на території міста та його складових частин (селищ). Школи на лівому і правому берегах міста мали номери з № 1 до № 62. Окремі номери були присвоєні школам для дітей залізничників (№ 83 і 84) і новій тоді школі при станції Запоріжжя-Ліве (№ 85).

Як свідчать документи міської управи, відразу ж після захоплення міста окупантами були закриті запорізькі школи № 5, 6, 7, 13, 14, 18, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 41, 46, 49, 50, 52.

З більш як 50 загальноосвітніх шкіл лівобережної частини Запоріжжя, що існували до війни станом на січень 1942 р., в Старій частині міста залишилось 18 шкіл, в Новій частині – 15 шкіл.

Із загального числа 33 діючих шкіл, що згадувалися у списку за січень 1942 р. (Р-1433, оп.1, спр.241, 2), протягом 1942-1943 рр. були закриті школи №№ 12, 18, 48, 43 (на той час № 28), 62 (тоді № 32), 84.

У зв'язку з значним скороченням кількості шкіл, під час окупації 14 шкіл зберегли свої довоєнні номери, а номери решти шкіл були змінені.

Приміщення закритих шкіл займалися німецькими військовими підрозділами і окупаційними закладами. З числа 18 закритих шкіл п'ять (№ 6, 14, 31, 46, 50) мали капітальні триповерхові будівлі, що були зведені у 1930-і рр. У 1942–1943 рр. окупантами були зайняті нові тоді триповерхові будинки закритих шкіл №, 12, 18, 43, 48, 84.

Будівлі забирались у шкіл, які продовжували існувати. Під час окупації з капітальних будівель в бараки, квартири чи інші приміщення були переведені 14 шкіл (№ 1, 2, 3, 4, 9, 10, 15, 17, 24, 27, 30, 53, 83). При цьому до війни школи № 17, 24, 27, 30, 53 працювали у нових триповерхових шкільних будівлях.

Таким чином, як свідчать матеріали міської управи, окупантами в лівобережній частині міста Запоріжжя було відібрано у шкіл 15 нових на той час триповерхових будівель, не рахуючи інших капітальних шкільних будинків.

Триповерхові будівлі були залишені окупантами лише за школами № 26 (на території колишнього с. Вознесенка), німецькою школою № 11, № 43 (на о. Хортиця) № 55 (на селищі Передаточна). Останні дві знаходились на околицях міста.

Окупаційна влада визнала для населення окупованих земель обов'язковою лише початкову освіту в обсязі чотирьох класів для дітей від 7 до 11 років. У Запоріжжі така освіта була безкоштовною.

Визнання обов'язковою початкової освіти узаконило статус загальноосвітніх шкіл міста.

В умовах окупації в Запоріжжі загальноосвітні школи, що не були відразу ж закриті новою владою, розгорнули роботу впродовж місяця після захоплення міста. Наприклад, штат вчителів і допоміжного персоналу школи № 17 був укомплектований 15 жовтня 1941 р. [2, арк.9]. Повідомлялось, що станом на 20 жовтня 1941 р. працювали всі наявні тоді школи в Новій частині міста [3].

Навчання в старших класах загальноосвітньої школі було платним. Так по школі № 22 плата за навчання за IV квартал 1941 р. склала 3630 крб., а по школі № 60 – 16340 крб. Обидві знаходились у правобережній частині Запоріжжя [4, арк.18].

У лютому 1942 р. окупанти закрили усі восьми, дев'яти і десяти класи у всіх 10 запорізьких лівобережних школах, що у перші три місяці окупації вважались середніми. Всього було закрито 34 класи [5, арк.22]. Середня школа у Запоріжжі, як і в цілому на окупованій Україні, була ліквідована, практично так і не розпочавши роботу при новій владі. Учні були вигнані на вулицю. За даними перепису населення, станом на 1 травня 1942 р. в місті було 8713 дівчат і хлопців віком від 14 до 18 років [6, арк.32]. Всі вони були позбавлені можливості навчатися. У майбутньому багато з них було примусово відправлено в Німеччину.

Із закриттям старших класів середні школи перетворились на семеричні. Семирічна освіта в Запоріжжі також була безкоштовною. Під час окупації вона перестала бути обов'язковою і число учнів п'ятих – сьомих класів протягом 1942-1943 рр. проводжувало скорочуватись. Так, у лютому 1942 р. в школах міста було 112 п'ятих, шостих і сьомих класів [5, арк.33], тоді як в липні 1943 р. їх стало 59 [7, арк.6]. Серед іншого це привело до перетворення семирічних шкіл у початкові. Школи, що були до війни семирічними (№ 19, 27, 40) чи середніми (№ 36), перетворювались на початкові. Такими вони стали станом на липень 1943 р. [7, арк.6].

Окупанти зрідка відкривали у великих містах платні середні школи для місцевого населення. У Запоріжжі таких шкіл не було.

Нацисти намагалися розколоти народи за національною ознакою, протиставити один народ іншим. З чисто тактичних міркувань, щоб забезпечити підтримку частини населення, окупаційний режим експлуатував національні настрої українців. Тому загальноосвітні школи отримали офіційну назву «Українська народна школа» і стали україномовними. Вивчення російської мови і російської літератури в них було скасоване.

Втім, для російськомовного населення в місті залишались дві російськомовні школи (№ 8 і № 83).

Для фольксдойче (в документах міської управи вони називались «німцями») існувала особлива німецька школа, яка залишилась середньою. Це була довоєнна середня школа з німецькою мовою викладання, що до війни мала № 11. З 1942 р. ця школа була безпосередньо підпорядкована штадткомісару.

В лютому 1942 р. у 33 загальноосвітніх школах Запоріжжя було 267 ставок вчителів [5, арк.33]. Спочатку реальному учителів було більше, тому що люди влаштуувались на роботу на неповну ставку, щоб врятуватись від голоду – працюючі вчителі харчувались у робітничих чи шкільних їдальнях, або замість такого харчування отримували так званий «сухий пайок». Ті, хто працював вчителем, також не відправлялись на примусові роботи до Німеччини. Наприклад, станом на січень 1942 р., в школах Нової частини міста було 127 ставок вчителів, а фактично викладачів було 187 [8, арк.33]. У тому ж 1942 р. кількість ставок наблизилася до реального числа учителів. Станом на 10 жовтня 1942 р. на одного учителя в середньому було 35 учнів [9, арк.7].

Загальноосвітні школи Запоріжжя під час окупації працювали з великими перервами. Так, у 1942-1943 навчальному році школи довгий час взимку взагалі не працювали за відсутністю палива. Тоді в місті була важка паливна криза. Робота шкіл була відновлена тільки з 1 квітня 1943 р. [10, арк.5]. У зв'язку із значним скороченням учбового часу навчальний рік тривав до 1 вересня 1943 р. з місячною перервою в липні.

Матеріально-технічному оснащенню загальноосвітніх шкіл міста ще до відступу загарбників було завдано значної шкоди. Перед відступом Червоної Армії шкільні будівлі Запоріжжя залишилися непошкодженими. Наприкінці жовтня 1941 р. була проведена інвентаризація майна всіх шкіл міста. Шкільне майно було в наявності. Серед іншого, збереглися навіть численні наочні посібники, у тому числі мокрий препарат жаби і скелет окуня [11, арк.3]. За час окупації переміщення шкіл з одних приміщень в інші, брак палива взимку, привели до втрати шкільного майна. Про поповнення шкільного майна чи наочних посібників або виготовлення шкільних меблів не було і мови. Тому, наприклад, у 18 діючих школах Старої частини міста станом на 22.11.1942 р. і на 1.06.1943 р. було відповідно парт 3358 і 1307, столів 569 і 126, шкільних дощок 145 і 76 [9, арк.10].

Одним із численних злочинів фашистів було знищення шкільних будівель в жовтні 1943 р. перед відступом з лівобережної частини Запоріжжя. Капітальні будівлі шкіл цілеспрямовано мінувалися, підривалися і спалювалися.

За нашими підрахунками, було знищено 18 нових на той час триповерхових шкільних будівель і ще більше одноповерхових чи двоповерхових. Триповерхові будівлі шкіл № 25, 26, 27, 48 були зруйновані настільки, що взагалі не відновлювалися. Решта відбудовувалися з великими труднощами аж до 1950 р.

З усіх шкільних будівель дивом залишилися практично неушкодженими чи з невеликими ушкодженнями одноповерхові будинки шкіл № 2, 7, 16, 40, 64 і один з будинків школи № 8. Зберігся двоповерховий будинок колишньої школи № 10 і триповерхові – № 43 (на о. Хортиця), № 46 (на Павло-Кічкасі). Але і ці будівлі довелося обстежувати та розмінювати.

Таким чином, в період окупації Запоріжжя німецько-фашистська влада намагалась використати загальноосвітні школи для підготовки майбутньої робочої сили і для пропаганди своїх ідей. Школи зіткнулися з величезними труднощами в роботі. Як підсумок окупації, була практично повністю знищена матеріальна база запорізьких шкіл.

Слід сказати, що всі школи, що були закриті окупантами, були знову відкриті після звільнення міста.

У «Додатку» наведені короткі відомості про долю кожної школи, що існувала в місті станом на червень 1941 р. Факти з довоєнної та післявоєнної історії окремих шкіл запозичені із довідника про школи м. Запоріжжя (Князьков Ю.П. Історія шкіл міста Запоріжжя. Короткий довідник. – К., 2012). Номери відразу ж закритих окупантами шкіл виділені в заголовках курсивом.

ДОДАТОК

Школа № 1. Існує з 1918 р. З початку окупації і до весни 1942 р. не працювала. Станом на 1.05.1942 р. учнів 529, учителів фактично – 23 [9, арк.1]. В березні 1943 р. два старих будинки школи (знаходились на місці сучасного будинку № 8 по вул. Українській) згадуються як зайняті німецькою військовою частиною [12, арк.10]. Школа була переведена в колишній житловий будинок (підірваний під час відступу в жовтні 1943 р.) за старою адресою Олександрівська (тепер – вул. Дзержинського), 114. 1.08.1943 р. семирічна школа: учнів – 397, учителів – 10 [10, арк.4]. Два одноповерхові будинки школи були зруйновані фашистами в жовтні 1943 р. і остаточно відбудовані у 1948 р. Тепер – загальноосвітня школа I-III ступенів ім. Тараса Шевченка № 1, вул. Героїв Сталінграду, 11.

Школа № 2. Веде свій початок з 1903 р. Перед війною і в період окупації – семирічна школа. Станом на 1.05.1942 р. учнів 461, учителів фактично – 20 [9, арк.1]. В березні 1943 р. йшлося про те, що стара цегляна будівля школи (в минулому була відома як «Школа на Валах» (тепер будинок по вул. Героїв Сталінграду, 12) була зайнята військовою частиною [12, арк.10]. Школа була переведена в колишній будинок школи № 7. Тепер цього будинку за старою адресою просп. Леніна, 116 не існує. Будинок стояв на перехресті просп. Леніна і вул. Франка, частково на місті нинішньої будівлі № 96. У липні 1943 р. учнів – 416 [7, арк.1]. Обидва старих будинки під час війни дивом збереглися. Тепер – середня школа-гімназія ім. Лесі Українки № 2, вул. Героїв Сталінграду, 36.

Школа № 3. Веде свій початок з 1900 р. Перед війною – середня школа, в період окупації – семирічна. Будівля (тепер – вул. Дзержинського, 98) з самого початку окупації була зайнята військовою частиною вермахту. Школа була переведена в багатоповерховий житловий будинок за старою адресою – вул. Олександрівська (Дзержинського), 114. Згодом туди була переведена і школа № 1. Станом на 1.05.1942 р. учнів – 532, учителів

фактично 20 [9, арк.1]. Довоєнний будинок школи був зруйнований фашистами в жовтні 1943 р., відбудований у 1948 р.

Школа № 4. Перед війною – середня школа. До війни знаходилась у старому приміщенні сучасної школи **№ 5** за адресою вул. Тургенєва, 33 на розі з вул. Гоголя. Школа була виселена з будинку і переведена в приміщення Школи глухонімих. Станом на 1.05.1942 р. – семирічна школа, учнів – 443, учителів фактично – 22, адреса – вул. Уральська, 3 [9, арк.1]. В липні 1943 р. існувала в житлових бараках по вул. Іванова (тоді – Святкова) [7, арк.1]. Фашистами були зруйновані шкільний будинок по вул. Тургенєва, 33 (відбудований у 1949 р. і туди було переведено школу **№ 5**) і будинки Школи глухонімих.

Школа № 5. Початок історії школи – з 1917 р. Перед війною – середня школа. До війни розташовувалась у старовинному двоповерховому будинку. Тепер – адреса будинку Горького, 31. Окупантами будинок був конфіскований, школа закрита. Знову відкрита 29.11.1943 р. після звільнення міста і існує дотепер. Тепер - загальноосвітня середня школа № 5, вул. Тургенєва, 33.

Школа № 6. Початок історії школи – з 1912 р. До війни середня школа. Знаходилась у чотириповерховій шкільній будівлі, що тепер займає школа № 11 (вул. Горького, 4). Будівля була зведена у 1936 р. і була однією з кращих шкільних будинків міста. Школа була закрита фашистами. У будівлі школи знаходився окупаційний заклад – штадткомісаріат (управляв всім містом з вересня 1942 р.) і його відділи [13], квартира штадткомісара – керівника міста. Перед відступом фашисти частково зруйнували і спалили будівлю школи. Після звільнення міста школа **№ 6** розміщена в іншому будинку. Перша черга будівлі була відбудована у 1948 р. В будівлю була переведена середня школа **№ 11** в повному складі (створена у 1945 р.). Остаточо школа була відбудована у 1951 р. Школа **№ 6** після війни знаходилася за адресою Артема, 14. Закрита у 1960-і рр. Номер перейшов на сучасну школу **№ 6**, будівля якої була зведена у 1978 р. (вул. Олімпійська, 2).

Школа № 7. Відкрита в 1930-і рр. Перед війною – середня школа. Закрита окупантами. В одноповерхову будівлю школи за старою адресою Карла Лібкнехта (тепер – просп. Леніна), 116 була переведена школа **№ 2**. Після війни знову відкрита. Для школи у 1966 р. була зведена нова будівля на Космічному житловому масиві. Тепер – середня школа-комплекс безперервної освіти № 7, вул. Північно-Кільцева, 21.

Школа № 8. Початок історії школи – з 1897 р. До війни займала два приміщення. Сучасні адреси будинків – вул. Анголенка, 4 і вул. Артема, 6. У 1941-1943 рр. це одна з двох шкіл з російською мовою викладання. В січні 1942 р. вказувалась у списках шкіл: учнів – 624, ставок вчителів – 13 [5, арк.24]. У лютому 1942 р. окупанти перетворили середню школу на семирічну. 1.05.1942 р. учнів 480, учителів фактично – 22 [9 арк.1]. Одне з приміщень школи (вул. Базарна (Анголенка), 4) було зайнято під фашистський блок-пост, а школа залишалася в другому будинку. Цей будинок за сучасною адресою Артема, 6 під час відступу окупантів був спалений. Будинок на Анголенка, 4 фашисти замінували, проте вибуху не було. В цьому будинку школа працювала після війни, поки у 1974 р. для школи не була зведена нова будівля. Нині – гімназія № 8, вул. Малиновського, 14-а.

Школа № 9. Перед війною – середня школа, під час окупації – семирічна. До війни займала шкільне приміщення, що було зведено у 1929 р. Тоді ж була відрита школа. Сучасна адреса будинку – Степова, 11 (на розі з вул. Лазаретною). Будівля була відразу забрана у школи окупантами. В березні 1943 р згадується як зайнята вермахтом [12, арк.10]. Школа працювала в бараках разом з школою **№ 17**. У 1943 р. адреса – вул. Нагорна, 18 [12, арк.10]. 1.05.1942 р. учнів 526, учителів фактично – 19 [9, арк.1]. В липні 1943 р. учнів – 397 і 10 учителів [7, арк.1]. Довоєнна будівля школи була спалена окупантами. У 1948 р. відбудована заводом “Комунар”. З 1970-х рр. школи в цьому будинку не існує. Номер перейшов на школу, що була збудована в Хортицькому житловому масиві у 1974 р.

Школа № 10. Будинок школи був зведений у 1907 р. для початкового міського училища на селищі Карантинка. У 1928 р. добудований другий поверх. В січні 1942 р. учнів – 574, ставок вчителів – 10 [5, арк.24]. В лютому 1942 р. перетворена із середньої в семирічну школу. 1.05.1942 р. учнів 315, учителів фактично – 16 [9, арк.1]. У березні 1943 р будівля згадується як зайнята вермахтом, а школа була за адресою Жуковського, 29 [12, арк.10]. У липні 1943 р. учителів – 11 і учнів – 354 [7, арк.1]. Будинок школи по вул. Севастопольській дивом зберігся у 1943 р. Після війни школа продовжувала в ньому знаходитись. Сучасна адреса - вул. Севастопольська, 30. Тепер школи в цьому будинку немає.

Школа № 11. У 1920 р. перетворена з Менонітського училища. До війни була середньою німецькомовною [14]. Станом на 1.05.1942 р. знаходилась в новозбудованому до війни триповерховому будинку за адресою Броньова (Комсомольська), 8, учнів – 236, учителів – 14 [9, арк.1]. Номер школи був змінений на **№ 18**. Згодом була безпосередньо підпорядкована штадткомісару. Тепер будинку колишньої школи не існує, на його місці – територія Автомобілебудівного заводу (колишній “Комунар”). У 1945 р. була відрита нова школа – тепер гімназія гуманітарного профілю з поглибленим вивченням англійської мови № 11, вул. Горького, 4.

Школа № 12. Капітальна будівля школи була зведена у 1936 р. Будівля була зайнята фашистською владою, а школа переведена у свій старий одноповерховий будинок (тепер адреса – Горького, 4). В січні 1942 р. учнів – 248, ставок вчителів – 8 [5, арк.24]. З лютого 1942 р. перетворена з середньої на семирічну. 1.05.1942 р. учнів 380, ставок учителів – 11 [9, арк.1]. Закрита окупантами. Її одноповерхове приміщення 8.09.1942 р. зайняте штадткомісаріатом, як і раніше – приміщення колишньої школи **№6** поруч [арк.5]. Залишки майна школи 30.10.1942 р. передані школі **№ 10** [15, арк.91]. Пошкоджена капітальна (нинішня) будівля школи була відбудована у 1945 р. Тепер – загальноосвітня середня школа № 12, просп. Моторобудівників (стара назва – вул. Восьмого березня), 60.

Школа № 13. Існувала з 1930-х рр. Закрита під час окупації. Будівля школи була знищена в війну. Після війни працювала в бараках і в будівлі школи **№ 14**. У 1952 р. був зведений новий будинок школи по вул. Снайперська, 39. Тепер ця школа не існує.

Школа № 14. Веде свій початок з 1888 р. Перед війною – середня школа. Триповерховий будинок школи був зведений у 1936 р. Відразу ж закрита окупантами. Будівля школи була зайнята фашистською владою і знищена нею у 1943 р. Пошкоджений і спалений будинок школи був відбудований у 1945 р. Тепер це загальноосвітня школа № 14, вул. Калініна, 90.

Школа № 15. Перед війною – середня школа. Під час окупації в лютому 1942 р. перетворена з середньої на семирічну. Переведена в бараки (тепер це територія заводу «Комунар»). 1.05.1942 р. учнів – 252, учителів фактично – 16 [9, арк.1]. Після війни у 1955 р. закрита як малокомплектна, а номер перейшов на іншу школу, яка існує дотепер.

Школа № 16. Заснована у 1909 р. як початкова школа с. Миколаївки. У 1930-і рр. знаходилася в трьох приміщеннях, зокрема в будинку, що був побудований до революції [16]. Під час окупації – початкова школа в основному будинку (тепер вул. Чапаєва, 202). У січні 1942 р. учнів – 278, ставок вчителів – 5 [5, арк.24]. Після війни школа існувала в цьому будинку, що у 1960-і рр. був розширений. У 1990-і рр. закрита, а номер перейшов на школу, що у 1993 р. була зведена в Хортицькому житловому масиві, вул. Воронежська, 2.

Школа № 17. Перед війною – середня школа. З самого початку окупації і до визволення капітальний триповерховий будинок школи (споруджений у 1935 р.) був зайнятий німецькою військовою частиною. Школа працювала в двох бараках. У січні 1942 р. вказувалась у списках шкіл, учнів – 410, ставок вчителів – 10 [5, арк.24]. Перетворена на семирічну школу. 1.05.1942 р. учнів – 296, учителів фактично – 15 [9, арк.1]. 1.08.1943 р. про школу йшлося як про початкову (5 вчителів і 231 учень) [10, арк.4-4 зв.]. Після відступу фашистів від будівлі залишилась спалена коробка. Відбудована у 1951 р. Тепер – загальноосвітня школа I-II ступенів (дев'ятирічна) № 17, вул. Енгельса, 20.

Школа № 18 (1). Існує з 1930-х рр. В січні 1942 р. учнів – 787, фактично учителів – 22 [5, арк.1]. Закрита окупантами і вже в травні 1942 р. в списках шкіл відсутня [9, арк.1]. Триповерхова будівля школи на 22 кімнати для класів (зведена у 1930-і рр.) була зайнята фашистською владою. Нинішня будівля школи зведена у 1951 р. Тепер – середня спеціалізована школа фізичної культури № 18, вул. Вороніхіна, 8-а.

Школа № 18 (2). Початкова школа відділення радгоспу «Мокрянка», що працювала з 1930-х рр. в селі Гасанівка (тепер – Кам'янської сільради Вільнянського району), увійшла до складу шкіл міста і отримала **№ 18**. В липні 1943 р. було 29 учнів [7, арк.1].

Школа № 19. Існує з 1930-х рр. як школа Військбуду. Під час окупації перетворена з неповної середньої (семирічної) на початкову школу. Працювала у довоєнному барачному приміщенні. Школа отримала **№ 14**. 1.05.1942 р. учнів – 109, учителів фактично – 4 [9, арк.1]. Сучасна будівля школи була зведена у 1955 р. Тепер середня Запорізька школа оптимальної інтенсивності навчання № 19.

Школи № 20, № 21, № 22, № 23 – знаходились у правобережній частині Запоріжжя.

Школа № 24. Під час окупації була виселена з капітальної триповерхової будівлі, що зведена у 1935 р. Тепер адреса цієї шкільної будівлі – Трегубенка, 18. Школа в окупації знаходилась у приміщенні Алюмінієвого (Хімічного) технікуму (двоповерховий будинок на території Шостого селища), разом з школою **№ 30**. Три класи (з 8 по 10) закрито у лютому 1942 р., і школа стала семирічною [5, арк.33]. 1.05.1942 р. учнів – 273, учителів фактично – 14 [9, арк.1]. У 1943 р. взагалі закрита. Після звільнення міста знову працювала у своїй будівлі, що була відновлена у 1945 р. Закрита у 1975 р., а номер перейшов на школу, що була відкрита у 1975 р. на Хортицькому житловому масиві (вул. Задніпровська, 12).

Школа № 25. Існувала у 1930-і рр. Була закрита перед самою війною за рішенням Ради Народних комісарів УРСР від 16 червня 1941 р., а її капітальна триповерхова будівля була передана для використання під школу фабрично-заводського навчання [17, арк.97]. Будівля школи була знищена окупантами.

Школа № 26. Початок історії школи – 1912 р. Під час окупації – семирічна школа. Працювала у своєму приміщенні – триповерховому будинку, що був зведений в сер. 1930-х рр. Станом на 20.10.1942 р. класів – 11, учнів – 445, учителів – 12 [9, арк.7]. Будівля школи була вщент зруйнована окупантами під час відступу. Новий будинок був зведений у 1950 р. Тепер – загальноосвітня школа № 26, вул. Патріотична, 7.

Школа № 27. Історія школи розпочалася у 1890 р. Під час окупації з самого початку – семирічна школа. Капітальний новий триповерховий будинок, в якому школа була розташована у 1930-і рр., був зайнятий фашистами і підірваний ними під час відступу у жовтні 1943 р. Знаходився біля Вознесенської церкви, яка була підірвана разом зі школою (на фундаменті церкви тепер багатопверховий будинок за адресою – бульвар Центральний, 25). Школа була переведена окупантами в її старий будинок, що також ними був зруйнований. Станом 20.10.1942 р. класів – 6, учнів – 224, учителів – 6 [9, арк.7]. У 1963 р. був споруджений нинішній будинок школи. Тепер – гімназія № 27, бульвар Центральний, 15-а.

Школа № 28. До війни це була невелика початкова школа в баракі на селищі № 8. Колишнє барачне селище знаходилось в лівобережній частині міста між вул. Єнісейською, Виборзькою, Макаренка, Павленка, пров. Туристський. Школа була закрита окупантами, а № 28 отримала школа № 43. Після звільнення відкрита і у 1956 р. об'єднана зі школою № 34.

Школа № 29. Знаходилась у правобережній частині Запоріжжя.

Школа № 30. Була виселена з капітальної будівлі (зведена у 1938 р.) і знаходилась в приміщенні закритого німцями Алюмінієвого (Хімічного) технікуму (колишній двоповерховий будинок на території Шостого селища), разом з школою № 24 [9, 1]. Згодом – у бараках (тепер знесені) по вул. Парковій (нині – Леонова). У лютому 1942 р. із середньої перетворена на семирічну. У січні 1942 р. вказувалась у списках шкіл: учнів – 633, ставок вчителів – 15 [5, арк.33]. 20.10.1942 р. учнів – 353, учителів – 11 [9, арк.7]. Під час відступу фашистів війни будівля школи спалена. Остаточо відбудована у 1948 р. Тепер – школа-комплекс диференційованого навчання № 30, вул. Леонова, 4.

Школа № 31. До війни – середня школа. Знаходилась у величезній шкільній будівлі, що буда зведена у 1929 р. Тепер будинок цієї школи – перебудований, складає частину будівель Запорізької державної інженерної академії. Окупантами школа була відразу ж закрита.

Школа № 32. З 1930-х рр. знаходилась на колишньому барачному селищі № 14 (тепер це територія між вул. Заводською і Сєдова). Закрита окупантами. Після звільнення знову відкрита. Номер перейшов на нову школу в Хортицькому житловому масиві, що була відкрита у 1984 р.

Школа № 33. Початкова школа, що знаходилась з 1930-х рр. на колишньому барачному селищі № 10 (тепер це промислова зона комбінату «Запоріжсталь» на північ від Північного шосе). Під час окупації не існувала. Закрита у 1956 р., а номер перейшов на сучасну школу, яка була відкрита у 1959 р.

Школа № 34. До війни – середня школа. Знаходилась у своєму двоповерховому приміщенні на селищі № 8. В лютому 1942 р. разом з іншими середніми школами перетворена на семирічну (три класи школи – 8, 9, 10 були закрити). Отримала № 25. Станом на 1.05.1942 р. учнів – 340, учителів фактично – 14 [9, арк.1]. Під час відступу шкільний будинок був знищений окупантами. Після війни працювала в бараках. У 1954 р. для школи був зведений капітальний будинок (тепер – вул. Макаренко, 13). У 1977 р. школа була закрита, а номер перейшов на сучасну школу № 34, що була відкрита у 1980 р.

Школа № 35. Існувала з 1930-х рр. в баракі селища № 15 (нині – територія з обох боків вул. Південне шосе протягом 450 м зокрема до вул. Верхньої, сьогодні – промислова зона Алюмінієвого комбінату). Під час школи окупації не існувала. Знову відкрита після звільнення, закрита у 1950-і рр., номер перейшов на школу, що існувала за адресою просп. Маяковського, 14. Закрита у 1974 р., тепер школа № 35 (будівля зведена у 1975 р.), знаходиться за адресою вул. Пархоменко, 8.

Школа № 36. До війни це була середня школа на селищі № 10. В лютому 1942 р. перетворена на семирічну. Була переведена в приміщення барачного типу. Станом на 20.10.1942 р. класів – 7, учнів – 217, учителів – 7 [9, арк.7]. Номер був змінений на № 23. У 1943 р. – початкова школа [10, арк.4-4 зв.]. Після звільнення продовжувала існувати. Закрита в сер. 1950-х рр., а номер перейшов на сучасну школу № 36, яка була відкрита у 1955 р.

Школа № 37. Колишня початкова школа, що з 1930-х рр. знаходилась в пристосованому баракі на селищі Дванадцятому Північному (тепер – промислова територія Заводського р-ну). 20.10.1942 р. в школі було класів – 4, учнів – 178, учителів – 5 [9, арк.7]. Отримала № 29. У 1940-і – на поч. 1960-х рр. – знов школа № 37. У 1960-і рр. закрита, а номер перейшов на сучасну школу.

Школа № 38. З 1930-х рр. існувала в бараках селища № 14 як середня. Станом на 20.10.1942 р. семирічна школа, класів – 8, учнів – 232, учителів – 9 [9, арк.7]. Номер під час окупації був змінений на № 20. Існувала після війни і була закрита у 1976 р. Номер перейшов на сучасну школу, будівля якої була зведена у 1982 р.

Школа № 39. З 1930-х рр. працювала в бараках на селищі №13-А. Під час окупації не існувала. Після війни закрита у 1959 р., а номер перейшов на школу, що була відкрита у новій будівлі у 1960 р.

Школа № 40. Існувала з 1930-х рр. на селищі № 13-А. Будинок школи (тепер вул. Каліброва, 10) зведений у 1934 р. Під час окупації існувала у своєму будинку. Мала **№ 21**. Станом на 20.10.1942 р. класів – 8, учнів – 235, учителів – 7 [9, арк.7]. Будинок зберігся і школа існувала в ньому після війни. Закрита у 1978 р., а номер згодом отримала школа, що була зведена в Хортицькому житловому масиві (вул. Гудименко, 18).

Школа № 41. Існувала як початкова на території барачного селища № 7 з 1930-х рр. Під час окупації не працювала. Після війни закрита у 1950-і рр. Номер перейшов на школу, що була відкрита у 1958 р. (тепер вул. Мира, 6).

Школа № 42. Колишня початкова школа, що знаходилась з 1930-х рр. у приміщенні барачного типу на селищі № 7. Станом на 20.10.1942 р. класів – 7, учнів – 253, учителів – 7 [9, арк.7]. Мала **№ 19**. Працювала після війни. Закрита у 1955 р., а її номер отримала школа, що була відкрита у 1958 р. на селищі Зелений Яр.

Школа № 43. Знаходилась на о. Хортиця. Триповерховий будинок школи був зведений у 1940 р. В ньому семирічна школа, що отримала **№ 28**, працювала під час окупації. У січні 1942 р. учнів – 157, ставок вчителів – 7 [5, арк.24]. 20.10.1942 р. учнів – 254, учителів – 6 [9, арк.7] (Р-1433, оп.1, спр.400,7). Закрита наприкінці 1942 р. і станом на 1.07.1943 р. не згадується [18, арк.12]. Після війни знаходилась у своїй будівлі, зокрема існувала у 1990-х рр. Нині не існує.

Школа № 44. Існувала як початкова у баракі селища № 7 у 1930-і рр. Під час окупації не працювала. Після звільнення знову відкрита, закрита у 1960-і рр., номер перейшов на школу, що була відкрита у 1967 р. (вул. Гоголя, 155).

Школа № 45. Знаходилась у правобережній частині міста.

Школа № 46. Триповерхова будівля школи зведена у 1936 р. Окупантами школа була закрита, будівля конфіскована. Будівля у 1943 р. в цілому збереглася. Тепер це – гімназія № 46, вул. Орджонікідзе, 49.

Школа № 47. Існувала як семирічна з 1930-х рр. в колишньому Одинадцятomu селищі. Згадується як існуюча у січні 1942 р. Учнів – 250, учителів – 7 [5, арк.33]. У 1953 р. для школи була зведена нинішня будівля. Тепер – гімназія юридичного профілю № 47, Орджонікідзе, 9.

Школа № 48. Школа відкрита в новій капітальній триповерховій будівлі у 1936 р. Знаходилась на місці сучасного будинку № 152 по просп. Леніна («Будинок друку»). Стара адреса – вул. Карла Лібкнехта, 174. У 1937 р. школа була названа на честь Пушкіна. Була відома як «Пушкінська школа». Перед війною – середня школа. В січні 1942 р. вказувалась у списках шкіл: учнів – 600, ставок вчителів – 17. Вже до травня 1942 р. закрита. В будівлі розмістилось управління праці (біржа праці) міста [19]. Будинок школи був зруйнований фашистами у 1943 р. і тривалий час стояв у руїнах. Після війни – школа **№ 48** існувала як початкова в тимчасовому приміщенні. У 1951 р. була закрита.

Школа № 49. Початкова школа, що існувала з 1930-х рр. як школа Воєнбуду поруч з тодішньою школою **№ 19**. Під час окупації закрита. Існувала після війни. У 1965 р. об'єднана зі школою **№ 19**. Під **№ 49** у 1976 р. зведена і відкрита школа в Хортицькому житловому масиві (вул. Будьонного, 16-а).

Школа № 50. Триповерхова будівля школи на 22 класних кімнати зведена у 1936 р. [20]. До війни – середня школа. Під час окупації відразу ж закрита, а будівля зайнята окупантами, а перед відступом частково зруйнована і спалена. Відбудована у 1950 р. Тепер – гімназія № 50, вул. Богдана Хмельницького, 22.

Школа № 51. Існувала як середня з 1930-х рр. в колишньому Одинадцятomu селищі (тепер частина Павло-Кічкаса). В роки окупації працювала у своєму приміщенні – одноповерховому будинку. Мала **№ 22**. Станом на 1.08.1942 р. учнів – 287, учителів – 8 [9, арк.7]. Знов відкрита у 1947 р., новий будинок зведений у 1949 р. Закрита у 1978 р. Номер був присвоєний новій школі, що була зведена у 1979 р. в Хортицькому житловому масиві (вул. Воронезька, 4).

Школа № 52. Перед війною – початкова школа. Закрита окупантами. Після війни нова будівля школи на селищі Зелений Яр зведена у 1951 р. Тепер – загальноосвітня середня школа № 52, вул. Шевченка, 241.

Школа № 53. Існує з 1930-х рр. Стара триповерхова капітальна будівля школи була зведена у 1938 р. [21]. Перед війною – середня школа. Під час війни мала **№ 5**. В січні 1942 р. вказувалась у списках шкіл: класів – 21, учнів – 739, ставок вчителів – 18 [5, арк.24]. В лютому 1942 р. стала семирічною (закрили дев'ять старших 8-10 класів). В березні 1943 р. йшлося про те, що будівля була зайнята військами, а школа знаходилась у приватних будинках [12, арк.10]. У липні 1943 р. учнів – 451 [7, арк.]. Під час відступу будівля була підірвана. Відбудована у 1947 р. Згодом для школи було збудоване нове приміщення. Тепер – загальноосвітня школа № 53, селище Зелений Яр, вул. Шевченка, 123.

Школа № 54. Існувала як семирічна з 1930-х рр. в колишньому Одинадцятому селищі. В роки окупації працювала в своєму приміщенні – одноповерховому будинку. Мала **№ 31**. У січні 1942 р. учнів – 250, ставок вчителів – 7 [5, арк.33]. У 1966 р. для школи була зведена нинішня будівля. Тепер - загальноосвітня школа № 54, вул. Соснова, 24.

Школа № 55. Перед війною – середня школа. Триповерхова будівля школи споруджена у 1940 р. при селищі Передаточна [22]. Під час окупації – семирічна школа. Працювала в своєму будинку, який не був відібраний у школи, тому що знаходився на околиці міста. Школа мала **№ 7**. В січні 1942 р. учнів – 203, ставок вчителів – 10 [5, 24]. В липні 1943 р. учнів – 257 [7, арк.1]. Будівля зруйнована і спалена фашистами під час відступу у 1943 р. Відбудована 1949 р. Тепер – загальноосвітня школа № 55, вул. Передаточна, 17-а.

Школа № 56. 3 кін. 1940-х рр. це школа **№ 64**.

Школа № 57. Колишня школа. Існувала з 1930-х рр. на території радгоспу ім. Сталіна (тепер – територія Дослідна станція «Наука»). Під час окупації це було приміське державне господарство Миколаївське. До війни, під час окупації і після війни – початкова школа. У січні 1942 р. класів – 4, учнів – 51, вчителів – 4 [5, арк.24]. Закрита у 1970-і рр.

Школа № 59. Знаходилась у правобережній частині міста.

Школа № 60. Розташовувалась у правобережній частині міста.

Школа № 61. Знаходилась в правобережній частині міста (на селищі Верхня Хортиця)

Школа № 62. З 1930-х рр. – початкова школа в приміщенні барачного типу. Знаходилась у так званому Лікарському містечку (тепер – територія між вул. Нижньодніпровською і бульв. Шевченка, а також бульв. Гвардійським, де у 1930-і рр. знаходилась і тепер розташована обласна інфекційна лікарня (нині – бульв. Гвардійський, 142). Станом на 20.10.1942 р. класів – 5, учнів – 150, учителів – 5 [9, арк.7]. Мала **№ 32**. Закрита окупантами у 1943 р. Після війни знову відкрита у 1950 р. Сучасна будівля школи буда зведена у 1956 р.

Школа № 64. Заснована в 1897 р. як школа села Мокрого. Перед війною початкова школа **№ 56**. Під час окупації – школа **№ 11** і як початкова працювала у своєму одноповерховому старому приміщенні. Станом на 1.05.1942 р. учнів – 176, учителів фактично – 5 [9, арк.1]. Будівля збереглася. 3 кін. 1940-х рр. і дотепер – школа **№ 64**. Тепер адреса – вул. Молочна, 36.

Школа № 83. Будівля зведена у 1936. Тоді ж відкрита школа. До війни – російськомовна середня залізнична школа (для дітей залізничників). Стара адреса – вул. Барикадна, 12. Під час окупації також російськомовна, залізнична (Eisenbahnschule), проте семирічна школа (три старших класи були закриті). Отримала **№ 6**. Виселена в барак по вул. Чапаєва (тоді – Чайковського). Станом на 1.05.1942 р. учнів – 402, учителів фактично – 21 [9, арк.1]. Приміщення в грудні 1941 р. зайняте німецькою військовою частиною та полоненими. Звільнено в серпні 1942 р., коли його на деякий час зайняла румунська поліційна частина. [23, арк.87]. Школа в приміщенні так не повернулась. Окупантами будівля школи вщент зруйнована. Двоповерхова будівля школи була знову зведена у 1951 р. Тепер – загальноосвітня школа **№ 83**, вул. Барикадна, 2.

Школа № 84. Вела свій початок з 1912 р. До війни – середня залізнична школа при станції Запоріжжя-II. В січні 1942 р. учнів – 431, ставок вчителів – 14, класів – 14, зокрема 8, 9, 10 класи [5, арк.24]. Навесні 1942 р. закрита. Будинок школи по вул. Жуковського був зайнятий під воїнську частину. Існувала після звільнення міста. У 1971 р. злита зі школою **№ 15**, а номер перейшов на нову школу, що була зведена у 1972 р.

Школа № 85. До війни – семирічна школа на селищі Запоріжжя-Ліве. Залишилась у своєму капітальному двоповерховому будинку з паровим опаленням. Мала **№ 33**. Станом на жовтень 1942 р. класів – 7, учнів – 246, учителів – 8 [9, арк.7]. Будівля була вщент зруйнована під час відступу окупантів. Нова будівля була зведена у 1954 р. Тепер адреса – пров. Економічний, 5.

Джерела та література

1. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.Р-1435. – Оп.1 – Спр.88.
2. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.823.
3. Нове Запоріжжя. – 1941. – 17 грудня.
4. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.381.
5. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.241.
6. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.231.
7. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.408.
8. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.242.
9. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.400.
10. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.375.
11. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.372.
12. ДАЗО. – Ф.Р-1435. – Оп.1. – Спр.86.
13. Нове Запоріжжя. – 1942. – 30 вересня.
14. Червоне Запоріжжя. – 1937. – 20 травня.
15. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.145.

16. Червоне Запоріжжя. – 1936. – 22 вересня.
17. ДАЗО. – Ф.Р-1335. – Оп.9. – Спр.14.
18. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.401.
19. Нове Запоріжжя. – 1942. – 11 березня.
20. Червоне Запоріжжя. – 1937. – 20 січня.
21. Червоне Запоріжжя. – 1938. – 24 серпня.
22. Червоне Запоріжжя. – 1940. – 11 лютого.
23. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр.185.

Князьков Ю. П. Краткая история общеобразовательных школ города Запорожья периода нацистской оккупации (1941-1943 гг.)

В публикации освещаются особенности существования общеобразовательных школ города Запорожья во время нацистской оккупации (1941-1943 гг.). В Приложении приводятся краткие сведения об истории всех общеобразовательных школ тогдашнего города, а именно: работала школа или была закрыта, ее статус (начальная, семилетняя), адрес школы, занималось ли школьное помещение оккупантами для расположения воинских частей и оккупационных учреждений, количество учителей и учеников, было ли уничтожено школьное здание захватчиками.

Ключевые слова: город Запорожье, оккупация, штадткомиссар, общеобразовательная школа, школьное здание.

Knyazkov Yu. P. Short history of general schools of Zaporizhzhya in the period of nazi occupation (1941-1943)

Publication deals with the features of existence of general schools of city of Zaporizhzhya during nazi occupation (1941-1943). Short information in «Additions» is given on history of all schools of that time city, namely: school worked, or was closed, her status, address of school, whether there was a schools apartment occupied by invaders for the location of military parts and of occupation establishments, amount of teachers and students, whether school building was destroyed by invaders.

Keywords: occupation, shtadtcommisar, general school, school building, city of Zaporizhzhya

УДК 94(477)"1945-1990"

В. Г. Панченко

ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ІДЕОЛОГІЇ ОУН(Б) ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті, на основі аналізу програмних документів та журнальної публіцистики, розглядається економічний аспект ідеологічної платформи одного з основних напрямків ОУН-бандерівського – у повоєнний період його діяльності. Простежується еволюція економічних поглядів бандерівців від суто націоналістичних принципів з впливовою роллю держави в економічному житті майбутньої незалежної України у бік соціально орієнтованої ринкової економіки, певною мірою навіть з ознаками популярною тоді на Заході соціал-демократичної концепції.

Ключові слова: український націоналізм, ОУН(Б), Великий Збір, економіка, аграрна політика, Я. Стецько.

Після Другої світової війни українська еміграція в Європі опинилася в якісно нових суспільно-політичних та соціально-економічних умовах. Хоча на Західній Україні протягом першого повоєнного десятиліття ще продовжувалася антирадянська боротьба загонів УПА, політичне керівництво якими здійснював провід бандерівської ОУН, представники українського націоналістичного руху добре усвідомлювали необхідність готуватися до чергового тривалого періоду діяльності на еміграції. Причому вагоме місце в інтелектуальному доробку українського націоналізму другої половини ХХ ст. посідають не тільки питання боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (УССД), але і політичного та соціально-економічного устрою майбутньої держави. Тож у центрі уваги даної розвідки – економічна складова в ідеологічній платформі однієї з провідних організацій українського націоналістичного руху – ОУН (Б).

Інтелектуальна спадщина бандерівців 1940-1980-х рр. отримала певне висвітлення у науковій літературі. Так, проблеми повоєнного розвитку бандерівської ОУН та певних елементів її ідеології вже у 1950-1960-х рр. стали об'єктом дослідження з боку очевидців і навіть безпосередніх учасників зазначеного процесу, про що свідчать розвідки Р. Кричевського [1], І. Лисяка-Рудницького [2], В. Мартинця [3] та П. Мірчука [4]. Їхні роботи містять чимало цікавого фактичного матеріалу та, разом з тим, не позбавлені певної політичної заангажованості в оцінці тих або інших явищ, ідей та процесів. На сучасному ж етапі розвитку націоналістичних студій зазначена тематика досліджується значно більш науково і виважено – як приклад можемо назвати праці І. Гуцуляка [5], Г. Касьянова [6], В. Олесківка [7] та А. Рибак [8]. Разом з тим, напрацювання щодо саме економічної проблематики в ідеології бандерівців другої половини ХХ ст. на сьогодні фактично відсутні.

До джерельної бази дослідження економічної складової ідеологічної платформи ОУН (Б) повоєнної доби відносяться, в першу чергу, різноманітні офіційні документи – програма організації, затверджена III-м Великим Надзвичайним Збором 1943 р., та уточнення до неї за підсумками роботи III-ї Конференції ЗЧ ОУН (літо